

АНТОНІНА БЕРЕЗОВЕНКО

КАНДИДАТ ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК (Ph. D.), ДОЦЕНТ
кафедра української мови, літератури та культури
факультет лінгвістики
Національний технічний університет України «КПІ»
a.berezovenko@kpi.ua

*На пошану світлої пам'яті мого дядька,
Станіслава Сергійовича Яценка*

МОВОТВОРЧІСТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті розглядається мовотворчість Лесі Українки поза рамцями її літературної діяльності, на матеріалі епістоляріїв письменниці. Досліджуються мовні інновації, характерні для комунікації її родини; робиться спроба проаналізувати дискурсивні характеристики мови письменниці як практику яскравого лінгвопасіонарія.

Ключові слова: Леся Українка, мовотворчість, мовні інновації, аргі, соціолект.

Досліджувати мову Лесі Українки не як мову класика літератури досить незвично. Традиційно слово письменниці сприймається як таке, що належить до високих реєстрів літературних стилів. Втім, говорячи про

дослідження інновацій мови Лесі Українки, варто звернутися саме до спостереження за спонтанними виявами її лінгвістичної поведінки, “розмовності” її мови, оскільки в них породження “мовного нового” віддзеркалюється найбільш яскраво.

Якщо відволіктися від мистецької зрілості письменниці і спробувати виділити об’єктивні характеристики Лесі Українки як мовної особистості, то легко зауважити, що вона належала до вікової групи (межею якої прийнято вважати сорок років), яка, як відомо, є продуцентом субмовних інновацій – сленгу, жаргонів¹ тощо. Лінгвістично письменниця ніколи не пережила себе у цій якості, зберігаючи майже незмінною притаманну молоді здатність до інновативного втілення емоційно-когнітивного світосприйняття – митецького та індивідуально-особистісного.

Відомо, що перше арго, до якого долучається особистість, – сімейне. Чим тісніші родинні стосунки, тим активніше функціонує субмова цього типу, створена

---

1 Терміни *арго*, *сленг*, *жаргон* вживаються на позначення близьких мовних явищ, які розрізняються за масштабістю, ступенем герметичності і сферою функціонування. Можуть вживатися як синоніми.

із дитячих слів, зменшувально-пестливих звертань, слів-алюзивних маркерів спільно пережитої ситуації тощо, з характерною для функціонування арго високою фреквентністю його мовних одиниць. Саме сімейні арготизми творять і скріплюють той неповторний мовний соціум, яким є родина. Тут твориться “лінгвістична пуповина”, якою особистість пов’язується з конкретною мовною спільнотою – своїм народом.

Сімейні (домашні) арго – унікальні. Не маючи позірно суттєвого впливу на суспільний розвиток, вони, однак, не тільки характеризують особистість лінгвістично, але стають основою її формування як такої, адже “сімейне арго – це не тільки “побічний ефект” нормальної сім’ї, але й елемент, який структурує нормальну сім’ю” [Елистратов 1994: 620]. Саме завдяки сімейному арго встановлюється перша особистісна окремішність і перша групова належність особистості. Тут індивід вперше реалізує свою владу над екзистенційним простором – владу його іменувати та перейменовувати. Найбільш помітно цей процес виявляється в перейменовуванні членів родини та ближчого її оточення.

В цьому сенсі мовний досвід Лесі Українки є винятково цікавим. У п'ять років письменниця перейменувала себе із “Лосі” на “Лесю”, оскільки за спогадами її молодшої сестри Ольги², “їй не подобалося ім'я Лося”.

Через подібність Лесі Українки до тендітної рослини її називали в родині *Зея*, *Зеїчка*, *Зеїсок*, оскільки всім рідним було знайоме зображення рослини з такою назвою в ілюстрованому каталозі з домашньої бібліотеки (від назви

---

2 Див. про це примітки до 12-ного видання творів Л.Українки [Українка 1978: 427-428]. Водночас саму Ольгу (Ольгу Петрівну Косач-Кривинюк) в сім'ї звали: *Ліля*, *Лілея*, *Олеся*, *Зірка*, *Лицик*, *Пуц*, *Пуцик*, *Олег*; старшого брата письменниці, Мишу (Михайла Петровича Косача), звали *Мака*, а його разом із Лесею Українкою “за їхню нерозлучність” – *Мишолосіє* [там само, 429]; іншу сестру письменниці, Оксану Петрівну Косач-Шимановську, звали: *Тамара*, *Марочка*, *Марця*, *Марусечка*, *Тамарця*, а жартівливо – “*уксус*” [там само, 433]. Молодшого брата Лесі Українки, Миколу Петровича Косача звали: *Кох*, *Кохіня*, *Кохота*, *Миколичка*, *Микось*, *Миккулька*, *Кукота*, *Кухота*. [там само, 435]. Те ж розмаїття імен та прізвищ спостерігається і в софійській родині письменниці, де її двоюрідну сестру Аріадну Михайлівну Драгоманову-Труш називали: *Рада*, *Радочка*, *Раденятко*, *Рюрик*, двоюрідного брата, Світозара Михайловича Драгоманова, – *Зоря*, *Зорка*, *Zogo*, а їх разом Леся Українка називала спільним ім'ям *Радозоріє* [там само, 437].

кукурудзи “зея японіка”)³.

Первісно саме завдяки сімейному аргю встановлюється і розвивається не тільки мовний смак, але й смак до творення СВОЄЇ мови, тобто неповторного особистісного дискурсу. Такі зусилля в контексті літератури та літературознавчих досліджень розглядаються як письменницький ідіостиль. Втім, у мовному досвіді кожного індивіда (навіть якщо йдеться про письменника) є прояви мовноінновативної діяльності як реалізації неповторного пережиття доволишнього світу “тут і тепер”, які не обов’язково пов’язані із літературною творчістю.

Від початків свого становлення мовна особистість реалізується в мові двоїсто, опановуючи та засвоюючи мову як засіб ідентифікації з доколишнім світом, – з одного боку, та як засіб виокремлення себе як *іншого* у великому мовному соціумі, відсторонення від нього, – з іншого боку.

Леся Українка мала тісні і теплі стосунки зі своєю родиною⁴, сприймала її як непорушну єдність, прямо на-

---

3 Там само, С.450.

4 Блискучий аналіз природи публічно-приватної мов-

зиваючи її *кланом*. Листування письменниці рясніє безліччю пасажів, подібних до “Бувай здорова, люба, дорога, мамочко! Міцно цілую тебе і весь наш *клан*.”⁵

Як видно з епістоляріїв письменниці, вона виявляла надзвичайну чутливість до процесів мовного ужитку і мовотворення в сім’ї, спостерігаючи за мовною поведінкою членів родини, докладно коментувала його в своїх листах. У першому ж листі, написаному після приїзду до софійської родини Драгоманових, Леся Українка пише: “Рада дуже гарненька дівчина, чорнява дуже, тоненька, похожа на французенку, по-руськи і по-болгарськи говорить з французьким акцентом. Дядина і Рада говорять дуже добре по-болгарськи, а дядина по-перше ніяк не могла говорити зо мною по-українськи, все на болгарське звертала, але тепер то вже зовсім добре говорить. Міка говорить тільки по-болгарськи,

---

ної динаміки українського суспільства межі ХІХ-ХХ вв, включно із “любовно-родинною комунікацією” Л.Українки та її оточення, з філософсько-літературного погляду зробила О.Забужко [Забужко 2007, 84-138].

5 Лист до О.П.Косач (матері) від 16.09.1897, Ялта, Т.10, С.383.

по-французьки трохи розуміє, але не хоче в цьому признатись, бо чогось терпіть не може сеї мови. Міка гарненьке хлоп'я, дуже швидке, але досить лагідної вдачі. Маусиком він не хоче зватись. <...> вони всі дражнять Міку “жабським офіцером”, він же дуже радий назві “офіцерин”, та не знає, як думати про епітет “жабські.”⁶

Мовлення маленького софійського племінника Міки Леся Українка описує особливо ретельно і в інших листах: “Любі мої людкове, Оксаночка, Микось і Дора! Спасибі вам, що ви мені написали, мені ваші листи були дуже цікаві. Дядина і дядько теж їх читали і були ними дуже довольні. ...Маусикові [племінникові письменниці на ім'я Міка – А.Б.] картинки сподобались, а найбільше біла миш. Він казав, щоб написати: “много здраве на лелька Дора” (нехай буде здорова тіточка Дора). Маусик був оце недавно трошки слабій, але тепер уже здоровий. Він тепер перестав ходити в платтячках, а вже носить хлоп'ячі матроські костюми і дуже ними хвастає. Ліда йому привезла костюми з Лондона (*“лондонські дрешки”*)

---

6 Лист до О.П.Косач (матері) від 14.06.1894, Софія, Т.10, С.238.

і воєнну червону шапку з Парижа, а, окрім того, ще в нього єсть турецька шапка, і коли він її надіває, називається “*турчин палатук*”, а коли французьку військову шапку, то зветься “*жабські офіцерин*”, а коли лондонський костюм, то тоді вже він “*лондонско момче*.”⁷

Відтворюючи контекст, в якому з’являються самоназви племінника Міки, Леся Українка негайно включається в дитячий дискурс родини, застосовуючи одну з самоназв у власному мовленні у наступному ж абзаці того самого листа: “З нього [племінника Міки – А.Б.] хутко здіймуть портрета, то ви побачите, яке те “*лондонско момче*”.”⁸

З цих фрагментів можна ясно уявити, що для Лесі Українки було важливо не тільки описати події у домі Драгоманових у Софії для родини в Україні, але це обов’язково означало відтворити колорит описуваних подій у питомих термінах сімейного дискурсу Драгоманових. Це підкреслює і сама письменниця у листі до своєї сестри: “Ну, стій! Коли вже ти хочеш подробиць,

---

7 Лист до Оксани, Ісидори та Миколи Косачів від 13.07.1894, Софія., Т.10, С. 242.

8 Лист до Оксани, Ісидори та Миколи Косачів від 13.07.1894, Софія, Т.10, С.242.

то я тобі опишу день у нас, се, здається, ліпший спосіб.
< >... дядько [Михайло Драгоманов – А.Б.] нас вітає:
“А! Здрастуйте, жаби!” (Жаба – слово не “уничижительное”,
а “ласкательное”, я часом буваю удостоєна епітета
“жабенятко новоградволинське”).⁹ Тільки через мову
сприйняття довколишнього світу набувало для письмен-
ниці повноти.

Мовний досвід Лесі Українки – винятковий з багать-
ох точок зору – є унікальним і з огляду на індивідуальні
характеристики самої письменниці як мовної особистості.
Читаючи її листування, можна зрозуміти, **що** служило
субстратом для її мовотворення, **як** народжувалося нове
не тільки в її літературних творах, але й у розмовній
мові її ближчого оточення, можна спробувати реконс-
труювати систему “центрів мовотворення”, які породжу-
вали інноваційні імпульси мови письменниці і в царині
літератури, і в спонтанному мовленні (що, підкреслю,
не завжди те саме).

Епістолярії Лесі Українки, – а вони приверта-

---

9 Лист до Л. Українки до О. П. Косач (сестри) від 31.12.1894,
Софія, т. 10, С. 269.

ли увагу багатьох дослідників, – дають можливість почути авторку за лаштунками літературних творів. У коментарях до епістоляріїв Лесі Українки¹⁰ представлено достатньо арготизмів, які були зрозумілі сім’ї письменниці та її ближчому оточенню (як більшість з наведених імен і прізвиськ), але потребують тлумачення для тих, хто до цього оточення не належав.

Таким арготизмом, наприклад, є покруч *кна-кна*, утворений у ранньому дитинстві братом письменниці, Миколою, яким він “називав усе тонке і довге, в тому числі брата Михайла, котрий був високий і тонкий, – “Кна-кна”. Леся Українка жартома називала так усіх хлопців, найчастіше студентів”.¹¹ (Додамо – як свідчать тексти листів, це слово застосовувалося і до дівчат. – А.Б.). На позначення студентської та гімназичної молоді¹² подибуємо також і іншу назву – “голота”¹³, яка пізніше,

---

10 В цій статті посилаємося на епістолярії Лесі Українки, коментарі та примітки до них за зібранням творів у 12 т. [Українка 1978, т.10].

11 Там само, С.439.

12 Друзів молодших синів і внуків В.Ф.Сікорської, у будинку якої мешкала письменниця (Див. там само, С. 447).

13 Там само.

принаймні у 70-80-х роках стала досить активним сленгізмом молоді Києва і в менш активному використанні зберігається дотепер.

Спонтанне мовлення письменниці постає як продукт лінгвістичної свідомості яскравого пасіонарія. Таких особистостей не буває багато в жодній мовній спільноті, їхнє “мовне освоєння” світу, їхня мовна практика – явище унікальне і яке, здебільшого, лишається не дослідженим).

Єлистратов В. С. називає таких мовців “лінгвістичними пасіонарями”, які, власне, і творять сленг”[Єлистратов 2002: 47]. Зрештою, мовний досвід кожного письменника, який має вироблений, впізнаваний ідіостиль, може вважатися виявом пасіонарності. Різниця між ідіостилем письменника та індивідуальною мовною практикою “звичайного” лінгвопасіонарія полягає в тому, що інновації останнього негайно резонують у мовному субсоціумі, фондуючи специфічну групову ідентичність. Зрештою і мистецька ідіостилістика нерідко оцінюється як така, що здійснилася, щойно тоді, коли авторський текст

(у широкому розумінні цього слова) “розбирається” мовним колективом на різновеликі сегменти, які, функціонуючи поза літературними рамцями, насичують мовлення тією алюзивністю, яка, власне, і є “ферментом” творення арго (мови групи, субмови).

Леся Українка була не просто україно-російським білінгвом, яким в українських тогочасних – не надто відмінних від нинішніх – обставинах не можна було не бути, але була ще й поліглотом. Вона прагнула не тільки розуміти іншомовні тексти – вона хотіла вживати інші мови, негайно інтеріоризуючи іншомовний досвід для збагачення власного світобачення, для глибшого значеннєвого нюансування, досягнення інших, доти невідомих, обертонів, намагаючись почути сказане “іще якось”, в якомусь іншому “мовному заломленні” (в мові її епістоляріїв можна простежити процеси “припасовування” різних мовних фрагментів для опису того ж сегменту дійсності). Таке перекодування висловлювання є типовою поведінкою лінгвопасіонарія, який не просто “висловлюється”, але прагне у своїй мовній реалізації в інші лінгвістичні простори.

Описуючи свою викладачку англійської мови одразу після початку занять, письменниця робить це, дотримуючись уже англійської ідіоматичності: “**Англічанка** наша дуже цікава і красива стара леді, “**a very lady like**”, як у них кажуть”.¹⁴ Репертуар включень різнорівневих іншомовних елементів – звуків, словосполучень, фразем – винятково обширний. Запозичення з французької, німецької, італійської, російської, болгарської вживаються у питомій графіці, колажуються в межах мікротекстів, утворюючи мовлення винятково різнобарвне, безумовно суржиковане. Але саме цей суржик¹⁵ служить тією плідною субстанцією, із якої

---

14 Лист Л.Українки до М.П.Косача від 12.12.1893, Київ, Т.10, С.185.

15 Іntenціональний суржик лінгвопасіонарія принципово відрізняється від суржика “природнього”, носій якого не має достатнього рівня освіти, щоб бути свідомим ненормативності власного мовлення. Обидва типи, відхиляючись від мовної норми, є, однак, наслідком принципово відмінних причин – надмірної освіченості і ясного розуміння ролі мовної норми у людській комунікації у першому випадку та неосвіченості і нерозуміння межі між правильним і неправильним у мові та комунікативного значення цієї відмінності у другому випадку. На цю принципову відмінність звертає увагу відомий російський мовознавець Л.П.Крисін у статті “Языковая

“виростає” неповторність мови Лесі Українки – і арготичність її розмовної мови, і поетичність її літературних творів.

Про це розмаїте звучання Лесиної мови Т.Гундорова пише: “Самоцінність фонематичного, ритміко-мелодичного образотворення, семантична декоративність, активність і цінність модального слововживання відбивають визрівання нового, модерністського дискурсу в українській літературі, незважаючи на те, що новий символічний порядок, у межах якого ідентифікує себе національний суб’єкт, ще не був цілком вибудований.”¹⁶

Вказані дослідницею процеси визрівання національного дискурсу української культури якраз і є процесами, що великою мірою втілювалися творенням нового мовцями-пасіонарями, зокрема – Лесею Українкою.

Дискурс письменниці Гундорова слушно трактує “... як антираціональну індивідуальну практику”¹⁷, і саме у

норма и речевая практика [Крисин 2005].

16 Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів: Літопис, 1997. – С. 138.

17 Там само.

цей спосіб видається доцільним визначити арготичне мовотворення як таке. Відтак дискурсивна динаміка *нового* у модерністичній літературі значною мірою постає відлунням мовотворчості лінгвопасіонаріїв, арготичності їхнього мовлення.

Порівнюючи епістолярний стиль Лесі Українки і Людмили Старицької-Черняхівської, О.Забужко доходить висновку, що “...унікальна приватна мова Лесі Українки, <за якою так побивався І.Костецький, > насправді зовсім не була аж такою вже унікальною, і що в “Люді” [Л.Старицької – А.Б.] в ужитку достоту ті самі мовностилістичні прийоми, якими каналізується “наповс-тримне” багатство почуттів (від ностальгії до сарказму в межах одного абзацу!), – і інтертекстуальність, і міжмовна гра, й елементи “перейманого народного тощо”. Таким був дискурс середовища...” [Забужко 2007: 132]. Не погодитися з цим не можна. Втім варто додати, що в цьому й полягає суть питання – риси арго, його структурні характеристики, справді однаково властиві і для *продуцентів* “дискурсу середовища”, і для “*пересічних*” його мовців (це стосуєть-

ся однаковою мірою будь-якого “мовного середовища”, не тільки кола Лесі Українки). Проте позірна тотожність дискурсивних практик індивідів ще не означає рольової тотожності останніх у лінгвокреативних процесах відповідного субсоціуму. Відмінність полягає в тому, що у мовленні індивіда-лінгвопасіонарія питома вага “влучно підхопленого чи створеного” виявляється незрівнянно більшою у співвіднесенні з іншими (“пересічними”) мовцями комунікативної групи.

В принципі “заломлення мови” у певному арготичному (сленговому) функціонуванні типологічно буде подібним у кожному (народному, національному) мовному колективі. Тобто, “кут відхилення” функціонально співвідносних сленгів від літературної норми буде приблизно однаковим у будь-якій мовній системі, де вони є. І в кожному із зіставляваних мовних колективів не буде багато особистостей, які не просто *вправляють* арго, але саме *генерують* його. Хоча зрозуміло, що без середовища і найактивніший лінгвопасіонарій не зможе створити (“запустити”) арго в розумінні його як соціолекту, оскільки арготична

динаміка є похідною готовності мовного середовища до перцепції індивідуальних відхилень від норми (семантичної, морфологічної тощо) як явища не тільки прийнятного, а й вкрай бажаного.

Дискурсивна практика Лесі Українки проявляє її і як свідомого своєї діяльності творця мови, і як молодої, сповненої гумору, лінгвістичного відчуття і смаку особистості із мовним репертуаром, до якого входять більше десятка (з різною мірою володіння) мов, тонкощі діалектів України підросійської і південноукраїнської. Важливо, що для Лесі Українки добре знайомим і значущим було також звучання “інших мов” – кримсько-татарської, грузинської, якими вона не володіла, але сприймала їх саме на звуковому рівні як людина, здатна відчутти та оцінити гармонію музики дуже різної – від солдатських пісень і коломийок до найскладніших творів світової музичної класики.

Етнографічні студії письменниці давали їй можливість чути, відчувати мову як феномен у всьому її розмаїтті, всотувати звучання “дуже різної” української. Як зазначалося, вона не нехтувала жодним мовним досві-

дом як джерелом мовотворчості. Її листування показує, що будь-які “інші” (не-українські) мовні враження негайно ставали частиною її мовної поведінки. У цей спосіб на лінгвістичну дійсність реагує дуже небагато мовців, як пересічних, так і причетних до літературної творчості. Відкритість Лесі Українки до лінгвістичного нового, як уже згадувалося, є винятковою. Перспектива перебування в іншій країні (Болгарії) оцінюється нею передусім з лінгвістичного боку: “Незнайома та люба моя родино, Ліда та Ваня!//От пробиваю лід! Тепер вже весна, то легше всякий лід пробивається. <...> насамперед стоїть фатальне “язикове питання”, якою мовою провадить нам розмову? Та я так гадаю: по-болгарськи не вмію, по-французьки не звикла, по-московськи не хочу (бо теж не звикла), отже, як почала, так вже і кінчатиму. А відповідь пишіть якою хочете з сих чотирьох мов, або і всіма чотирма разом, то я вже прочитаю, аби лиш написали.<...>

Ще от що: не пошкодило б, якби я мала хоч поганенький болгарсько-який-небудь словар, то, може б там у мене де-не-де слово маячило, так щоб для першої знайомості з Маусиком був сякий-такий репертуар слів. Бо хоч я **з**

цілої нашої сім'ї найбільше розумію по-болгарськи, але се ще не показує великих моїх познаній. Я навіть і читати не зовсім тямлю, от не знаю, як треба “Ъ” (ЯТЬ-А.Б.) читати (чи Є, чи Я?), як “Г” (чи h, чи g?). Трудно мені розібрати, де власне і як треба вживати *praepositiones* і як то обходитись без *infinitiv-a*. Не розумію інших звичайних слів, як напр[иклад], “ильадь”. Се вже подібне до того, як один кацап казав: “Я все понимаю по-малорусски, только не знаю, что это такое «мов» (мов дурний, напр[иклад])». <...> Цілую вас, і чорненького Маусика, і Радозоріє. Ваша Леся”.¹⁸

У листі до М.П.Драгоманова 1894 року читаємо: “До нас приходив Клісургський, обіцяв принести мені болгарських книжок. Він дуже здивувався, що я можу вимовити болгарський “Ъ” зовсім так, як він! Ми з ним будем один одного вчити, він мене по-болгарськи, а я його по-українськи. От він цікаво говорить по-руськи! Я, певне, так по-болгарськи говоритиму, якщо буду в Болгарії.”¹⁹

---

18 Лист до Л.М.Драгоманової-Шишманової та І.Д.Шишманова від 15.03.1892, Колодяжне, Т.10, С.127-128.

19 Лист до М.П.Драгоманова від 17.01.1894, Київ, Т.10, С.201.

Повернувшись в Україну з Болгарії, Леся Українка звертається в листі до Л.М.Драгоманової-Шишманової та І.Д.Шишманова, уже вживаючи болгарської та сумуючи за нею: “Дорогі мої *мечки* (болг.мечка – укр. “ведмідь” – А.Б.) Ліда і Ваня!” <...> Чудно сказати, але мені скучно навіть за болгарською мовою! А така вона здавалась негармонічна! Мама і досі не хоче признавати в ній гармонії. Мені аж смішно, що ніхто не може одразу розібрати ні одної цитати з Мікіних розмов і Witz-ів. А знаєте, що я і досі замість польської мови говорю болгарською, ну що як воно так і зостанеться?”²⁰

Характерно, що, як і належить пасіонарію-продуцентіві аргю, всотуючи “незвичайне” для свого мовлення, вона з однаковою готовністю вбирала дуже різний за своєю природою мовний матеріал. Навіть нормативність/ненормативність іншої мовної системи ставала ще однією гранню лінгвістичного переживання дійсності. Епістолярії Лесі Українки дають безліч прикладів свідомого порушення нею як питомої мовної норми, так і нормативних ви-

---

20 Лист до Л.М.Драгоманової-Шишманової та І.Д.Шишманова від 02.09.1895, Колодяжне, Т.10, С.317-318.

мог іншої мови. Не раз в її листах зустрічається кумедна для обізнаної з літературними вимогами і культурними навичками людини, що знає російську, неправильна форма множини іменника чоловічого роду *аптекарь* (наприклад: рос. «Письма пишут только *аптекарь*»). Ще ширше представлено порушення питомого літературно-нормативного канону, наприклад: «я тепер так *розволочилась*», «я б уже давно з Одеси *стругнула* в Болгарію», «Рада <...> потім *вимкнулась* і пролежала піввечора в темній хаті», властиві Києву «*канітелі*»²¹ тощо.

Відомо, що мовний пасіонарій творить «із всього мовного», що його оточує. Отже, пропущена через індивідуальну свідомість мовна матерія перетворюється, сплавляється ним у те, що зрештою стає мовною інновацією групи, а інколи – і всього мовного колективу.

На відміну від мовотворення, закріпленого у літературних текстах, цей процес характеризується спонтанністю, нерафінованістю, він є намірено ненормативним, оказіо-

---

21 Відповідно до вимог сучасної орфографії – канитель. З того, що слово взяте в лапки і відрізняється за орфографією від сучасного написання, можна зробити висновок про його оказіональність, неусталеність на початку минулого століття.

нальним, що не відмінняє, а, навіть, і передбачає входження частини новотворів до мовного узусу. Для живої мови як відкритої системи наявність “найновішого”, “новітнього”, є необхідним складником, який забезпечує розвиток цієї системи. А арго є тією субсистемою, що продукує “найновіше” в таких обсягах, що згодом частина його із необхідністю входить до загальномовного узусу. Доречно пригадати з цього приводу і слова винятково чутливого до нового в мові К.І.Чуковського, який писав: “...деякі з цих жаргонних слівців настільки виразні, колоритні та влучні”, що “нічого дивного не було б, якби кінець кінцем їм поталанило б проникнути в наше літературне мовлення” [Чуковский, 1962: 16].

За спостереженнями Ю.Шереха “Словник поета-клясициста – це словник мови усталено поетичної, що цурається всякої дисгармонії: прозаїзмів, наукових термінів, неологізмів, а коли вже допускає їх, то спеціально умотивовуючи і підкреслюючи, через що ці слова, допущені до чужої їм високої сфери, відриваються від звичного речевого й словесного оточення й стають спеціальним

об'єктом естетичного, ювелірського споглядання" [Шерех 1998: 95]. В арготичній динаміці ланки споглядання, вмотивовування немає. В арго реалізується все те нове, що є виявом спонтанного реагування на об'єктивну дієвість, процес мовної рефлексії тут виявляється дуже слабо, а кодифікація і стандартизація відсутні. Отже, індивідуальний мовний імпульс, інновативність, у такому випадку нічим не пригнічується, не зазнає жодних обмежень, які супроводжують діяльність лінгвопасіонарія у царині літературного творення.

Особливістю мовотворчості Лесі Українки, що єднає її з діяльністю українських літераторів початку 90-х років минулого століття²², можна назвати бажання (сформульоване чи ні) заповнити індивідуальним творенням *нового в мові* лакуни культурного розвитку, компенсувати суспільно-політично зумовлену дефектність перебігу природних мовних процесів індивідуальними надзусиллями творчих особистостей²³.

---

22 Див. докладніше про творчу діяльність авторів, представлених у Малій українській енциклопедії актуальної літератури [МУЕАЛ 1998].

23 Див. про це: А.Вerezovenko. The New in the Prose

Важливо підкреслити, що в масштабі мовної спільноти такі зусилля можуть бути більше чи менше ефективними – в залежності від того, наскільки вони збігаються в часі із зусиллями мовнополітичними. Проте результат для мовної динаміки в цілому завжди є. Внаслідок таких зусиль рівень творення нового в мові в цілому підноситься. Цей процес Єлістратов називає пасіолалією: “Енергетичні коливання біосфери, які періодично викликають активізацію рінманітних форм пасіолалії, – явище ще практично не досліджене. Ймовірно, можна пов’язати даний процес із загальною картиною етногенези. “Молодий” етнос явно більше схильний до пасіолалії, ніж “старий”. Наприклад, європейське Середньовіччя викликало до життя велику кількість видів найінтенсивнішої пасіолалії, узагальнених, зокрема, французьким класиком Франсуа Рабле у його відомому “карнавальному” романі” [Єлістратов 2000: 47].

Мовна діяльність Лесі Українки в контексті культурних тенденцій межі XIX-XX віків вповні може оцінюва-

---

of Yurij Andrukhovych//Die Welt der Slaven LII, 2007, p.57-82.
– P.57.

тися як вибудовування дискурсу із уопукленням як його національних, так і інтернаціональних характеристик. Але варто підкреслити, що це – не натужна “заумь” футуристів, а продукт природньої лінгвотворчості пасіонарія, який не тільки не позбавлений мовної рефлексії (що часто є типовим для носіїв арго), а, навпаки, у кого ця рефлексія виявлена вкрай інтенсивно. Леся Українка була свідома відмінностей свого мовлення, вона бажала говорити певним арго, мала хист і смак до його творення. Про це ясно свідчать характер та величезна кількість слів і словосполучень, які поетеса бере в лапки у своїх приватних листах.

Отже, можна припустити, що яскрава лінгвопасіонарність Лесі Українки мала двоїстий вимір – рефлексивний і нерефлексивний.

Таке світовідчуття письменниці, сповнене розуміння цінності всього мовного, глибокої толерантності до мови “іншого”, відбилося в її поглядах на творення літературної мови: “Щодо “язикового питання”... Але, може, його не чіпати, бо й так я з усіма моїми кряянами заслужила

собі від Вас – “нехай нам хрін” (в німецькому перекладі: “gehen Sie zum Henker” [йдіть до біса])? Я не знаю, як там у Вас говоряться такі речі, краще я не буду Вам сього казати ні по-вашому, ні по-нашому. Я тільки думаю, що зовсім нема чого ставити питання про ПЕРЕМОГУ того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жодного насильства, сварки й колотнечі. Я не такий завзятий лінгвіст, щоб так уже “преломляти копье” за мову.”²⁴

Має рацію Т.Гундорова, пишучи про мовотворчість Лесі Українки як про вияв мовної революції раннього українського модернізму. Водночас ще раз підкреслимо, що смак до вживання й хист до творення “іншої мови”, арго, і творення новацій літературних не є явищами тождними, не завжди вони однаковою мірою притаманні письменникові, навіть, якщо це письменник-новатор. Під цим оглядом дуже важливим є розуміння діяльності Лесі Українки як мовотворця-революціонера, навіть не стільки як літератора, а – як пасіонарія, молодії висо-

---

24 Лист Л.Українки до О.С.Маковея від 28.01.1894, С.209.

коосвіченої людини з урбаністичним досвідом побуту в своїй країні й за кордоном, глибоким знанням і відчуттям не тільки міської мови, але й діалектів та тих периферійних мовних підсистем своєї та інших мов (з волинськими піснями, галицькими коломийками, московськими (солдатські) піснями тощо), якими живиться всяке загальнонародне арго і мова в цілому.

Винятковий хист лінгвопасіонарія – безпомилково уловити у “мовленні іншого” те, що сприйме мовний субколектив “тут і зараз”, відчути, що буде засвоєно і багаторазово відтворено (хай протягом і не дуже тривалого періоду) в мовній практиці групи. Арготизм (в момент номінації) “схоплює”, фіксує в мові настрій, тісно пов’язаний з поточною ситуацією, та редуплікує його через інтенсивний слововжиток у субсоціумі.

На цьому базується інтегративний вплив арго на колектив, який ним говорить. Як згадувалося, усталення номінативної одиниці відбувається через акт номінування із негайним високочастотним відтворенням спільного переживання дійсності у слові. У цей спосіб зміщуються

акценти у світосприйнятті, міняється мовний ландшафт дійсності, відтак стимулюється творення субсоціуму, мікро- мовного колективу, який протистоїть (різною мірою) великому мовному колективу. У цього субсоціуму власні стандарти, власні пріоритети, тут провідними для словотворення є зовсім інші, ніж у “великій” мовній спільноті, стимули. З цих причин молодіжний сленг будь-якої мови продукує виняткову кількість повних синонімів-номінативів, що позначають надцінні для вікової чи соціальної групи феномени²⁵.

---

25 Наприклад, за спостереженнями К.Чуковського щодо сленгової динаміки середини ХХ століття: “на позначення гарненької дівчини в жаргоні американських студентів існувало у ті часи 68 (шістдесят вісім!) арготичних слів: *вау, драб, джиггер, пічалулу, лукеріно, лоллео* та інші <...> [“The American Thesaurus of Slang” by L.Berry and M.Van den Bark, 1945 (Л.Берри и Ван ден Барк, “Сокровища американского слэнга”).]. <...> Англійський філолог С.Поттер нарахував у мовленні сучасних британців цілих двадцять вісім арготичних слів, які відповідають нашому *йди геть* [“Our Language” by Simeon Potter, 1957 (Симеон Поттер, “Наш язык”).]. (К.И. Чуковский. Живой как жизнь. - Реж. дост.:http://royallib.ru/read/chukovskiy_korney/givoy_kak_gizn.html#0. - С.16). Втім, варто зазначити, що наведене Чуковським *вау*, яке у середині минулого століття здавалося йому явним архаїзмом, сьогодні є високочастотною

Типові риси арготичного мовлення (інновацій питомих (семантичних, словотвірних) чи запозичених) – це широке застосування гри слів та алюзії як способу комунікації (напр.: “по долгу дружби”), а найголовніше – це а/пробування нового слова/вислову, припасовування його до різних контекстів, що тягне за собою надвисоку частотність вживання новотворів, стрімке зростання їхньої семантичної валентності аж до розмивання структури семантичного поля вихідної одиниці.

Іншими словами, гіпертрофованій номінації піддаються ті екзистенційні прояви, які є надактуальними для мовної групи з огляду на її вікові чи соціальні характеристики²⁶.

Індивідуальні новації письменника творять його ідіостиль, і так чи інакше є виявом мовної рефлексії автора, а новаторство лінгвопасіонарія – це спонтанна мовноінновативна діяльність у певній соціальній групі, яка формує цю групу як таку, надаючи інтенціям останньої

одиницею розмовної мови, яку носії сучасної англійської зовсім не відчують як сленгізм.

26 Такими для молоді часто є гроші, характеристики осіб протилежної статі (див. попередню примітку), оцінні (негативні/позитивні) слова та словосполучення тощо.

можливість лінгвістично маніфестувати довколишньому світу своє існування. Відтак сленг можна визначити як “живонароджений мовний ненорматив”. Інновації пасіонаріїв сприймаються не стільки як порушення норми, скільки як очікуване і бажане оприявлення лінгво-комунікативної інтенції групи.

Цінність творчості Лесі Українки в контексті формування літературної української мови, літературного канону, інтелектуального запліднення українських художніх текстів не підлягає обговоренню, це твердження є самозрозумілим для кожного, хто обізнаний з творчістю письменниці. Запропонований огляд її позалітературних новацій, особистісно-лінгвістичної поведінки, її поглядів на процеси мовотворення є тільки спробою привернути увагу до ще одного виміру її блискучого безмежного таланту як епістемологічно цінного фактору розвитку української мови, культури, духовності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гундорова Т.І. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів: Літопис, 1997.

2. Елистратов В.С. Арго и культура // Словарь московского арго: Материалы 1980-1994 гг. Около 8000 слов, 3000 идиоматических выражений. – М.: Русские словари, 1994. – 592-674.

3. Елистратов В.С. Сленг как пассиолалия//Вестник МГУ. Сер. 197. Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2000, №4. – С.43-48.

4. Забужко О.С. Міфологічна пригода жінки-Орфея і любовний дискурс: конфлікт інтерпретацій // Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій міфологій. – 3-е вид., виправл. – К.: Факт, 2007. – С.84-138.

5. Українка Л. Листи (1876-1897) // Зібрання творів у 12-ти т. – Т.10. – К.: Наукова думка, 1978.

6. Крисин Л. П. Языковая норма и речевая практика // Отечественные записки 2005, №2. – (Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/?numid=23&article=1034>).

7. Мала українська енциклопедія актуальної літератури. – Львів: Лілея, 1998.

8. Чуковский К.И. Живой как жизнь. 1962. – Реж. доступу: http://royallib.ru/read/chukovskiy_korney/givoy_kak_gizn.html#307200

9. Шерех, Юрій. Легенда про український неокласицизм // Пороги й запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеологія. В 3-х т. - Т. 1 – Харків: Фоліо, 1998. - С.92-139.

10. Berezovenko A. The New in the Prose of Yuriy Andrukhovych//Die Welt der Slaven LII, 2007. - P.57-82.

11. Languages and jargons: contributions to a social history of language /P.Burke, ed. – Cambridge, UK: Polity Press – Cambridge, Mass.: Blackwell, 1995.

Antonina Berezovenko

The article analyzes spontaneous appearances of Lesya Ukrainka's linguistic behavior, presented in her epistolary. Writer's speech is being considered in a hypostasis of a linguo-creativity of a young person rather than a discourse of a classical canonic writer. This work draws reader's attention to the argotic nature of Lesya's private linguistic experience, which is being shown as a factor that influence crystalizing of a full-bodied national discourse.

Key words: Lesya Ukrainka, linguo-creativity, language innovations, argot, sociolect.